

I. A SZÖVETKEZETI ESZME FORRÁSAINÁL

1.1. Megalapozatlan reprivatizáció

Az 1989-es fordulatot követő időszak törekvéseinek egyik fontos feladatákként jelentkezett a falu kommunista diktatúra előtti rendjének visszaállítása. Első célpontja az elszemélytelenített, erőszakkal kollektivizált föld magántulajdonának visszaállítása lett. A jogos népharag viharos támadásba lendült a pártállam által felülről irányított — szinte csak központi érdekeket szolgáló — kollektív gazdaságok (későbbi nevükön termelő „szövetkezetek”), a falvakat kiszipolyozó állami gépállomások, a ráfizetéses, csupa csont-bőr állományú állattenyésztő „farmok” istállóit ellen. Régóta nem hatottak már a lezüllött valóságot hazug statisztikai ködbombákkal eltakarni igyekvő jelentések a „világrekord” terméshozamokról, „hihetetlenül gyorsan emelkedő életszínvonalunkról” (a volt gyarmati országokéhoz viszonyítva). A kommunista erkölcsről akkoriban zengett himnuszok felháborították a földje megmunkálásából élő falusi embert, akit az akkori milícia meghurcolt a határról engedély nélkül hazavitt egy-két kukoricacső miatt, mert tanúja volt annak, hogy a közvagyon „éber őrei” szemet hunytak a vagonnyi tételt jelentő rablások esetén.

Az ilyen körülmények között termelő földműves ember előtt, nyilván, a szövetkezetek — azaz nálunk azok torzszülőttei, a kollektívek — ellen beszélő mai demokrata szava hitelt kapott. Nem csoda tehát, hogy a gyors és olcsó sikerre pályázó vagy nem eléggé alaposan tájékozott, jóhiszemű politikusok is, akik azonnal igazolni akarták divatos antikommunista beállítottságukat, gyorsan rákapcsolták propagandagépüket a kollektívek felszámolásának és a közös vagyon, valamint a földek szétesztésének hirdetésére. Azt állították, hogy a továbbélő kommunista struktúra a privatizáció, azaz a haladás legfőbb akadálya. A reprivatizáció leghatásosabb jelszava ez volt: Ki kell osztani, mérni a volt tulajdonosoknak a kollektivizált földet ott, ahol a telekkönyv írja.¹

Nem vették észre, hogy radikális újtó szándékuk átlendíti őket a ló másik oldalára. A fürdővízzel együtt kilocsantották a gyermeket is. Szinte mindenki megfedkezett egy sor olyan gazdasági-társadalmi-történelmi tényről, amelyek ellentmondanak a reprivatizáció ilyen leegyszerűsítő értelmezésének. Pusztában elhangzott szózatként hatottak dr. Pap István lelkiismerethez szóló, logikusan érvelő, tudományosan megalapozott írásainak intései, a magyar mezőgazdasági szakemberek aggodalma², akik a reprivatizáción nem a száz évvel ezelőtti birtokállapotok visszaállítását értették, és nem csupán a magánvállalkozást tekintették a jövő mezőgazdasága által járható, egyedül üdvözítő útnak. Szakemberek körében közismert tény, hogy száz év óta a földalap sokféle beavatkozást szenvedett el: arányosítás, tagosítás, valamint gyakori terület- és tala-

¹ Lőrincz György: *A nyomorúság lejtőin egyre lejjebb...* Korunk, 1994.6.46-54.;
Dr. Pap István: *Gazdálkodás, ráfizetés*. Romániai Magyar Szó. 1990. máj. 13.
Uő.: *Döglött mammutból versenyló*. Romániai Magyar Szó. 1990. máj. 19.

² Dr. Csapó József: *A tulajdonformák változatossága*. Romániai Magyar Szó. 1990. máj. 26.

játalakítás, feljavítás. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a mezőgazdaság szak-tudományként lépést tartott a látványos műszaki fejlődéssel. Nem térhetünk vissza a nadrágszíj-parcellákhoz, a faekéhez és az állati vontatású, ekhós szekérhez („a két kajla sőré”-hez) a minőségi termelés európai versenypiacának korszakában.

Érzelmi viszonyulásunk a letűnt korszakhoz lehet elítélő, ám nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy a szövetkezet, a szövetkezeti gazdálkodási forma nem azonos a szovjet kolhozsal vagy a romániai kollektív gazdasággal.

1.2. A szövetkezet fogalma

A fogalom tisztázása érdekében hadd idézzük a témakörben járatos kutatókat. Hegedüs Vilmos szerint: „A szövetkezet társadalmi-gazdasági szervezet, kis gazdasági egyedek önkéntes és személyes társulása, meghatározott gazdasági feladatok és társadalmi célkitűzések végrehajtása, közös alapok létrehozása és nagyobb személyes eredmények elérése céljából.”³

A szövetkezetek működési elveit Ihring Károly így foglalja össze:

– a szövetkezeti tevékenység kapcsolódjon a tagok gazdasági tevékenységéhez mint üzemi kiegészítés vagy háztartási érdekelttség,

– a kölcsönös segítség, ami a visszatérítés rendszerében, a nyereségrészesedés és a nem tagokkal való forgalom korlátozásában, illetőleg a tagok elsőbbségének az elvében nyilvánul meg,

– kölcsönös ellenőrzés,

– a tagok meghatározott anyagi felelőssége, egyrészt a szövetkezeti tőkéhez való hozzájárulás formájában, másrészt a szövetkezet üzletviteléért való anyagi felelősségben, rendszerint a jegyzett üzletrész erejéig,

– a szavazati jognak a tagsághoz, nem pedig az üzletrészhez való kötése.⁴

A szövetkezetek a politikai semlegességet és az államhatalomtól való függetlenség elvét hirdetik. Elsődleges történeti megjelenésükben az alulról jövő kezdeményezés, a demokratizmus, majd a központosító törekvések nyomán a felülről való irányítás is szóhoz jutott. A polgári társadalom talaján létrejött szövetkezetek a fenti elveket a helyi (ország, megye, vidék és közösség) történelmi, társadalmi és politikai feltételektől függően különböző mértékben érvényesítették tevékenységükben. „A szövetkezeti mozgalom Angliából, a kapitalizmus őshazájából indult ki. A szövetkezetek a tőkés gazdálkodás velejárói. Ahol az ipar és a kereskedelem hamarabb érte el a kapitalista fejlettségnek bizonyos fokát, ott a szövetkezeti eszme is — a gazdasági helyzet kényszerítő hatása alatt — előbb gyökerezett meg.”⁵

³ Hegedüs Vilmos: *Polgári fogyasztási szövetkezeti mozgalom története Magyarországon – 1867-1900*. Kiadja a Szövetkezeti Kutató és Üzemszervezési Iroda. Tanulmányok (egyetemi jegyzet kéziratban). Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemi Könyvtár, 607456.4. és 31. „A szövetkezeti demokrácia alapján áll, a szövetkezeti önségély elveit alkalmazza, és többé-kevésbé a széles néprétegek érdekeit öleli fel.”

⁴ Ihring Károly dr.: *A polgári mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom története Magyarországon*. Bp. 1957. II. 432. (Tanulmányok, egyetemi jegyzet.)

⁵ Hegedüs Vilmos: i.m. 17.

1.3. A szövetkezetek történeti típusai

a) *A Rochdale-i fogyasztási szövetkezet*

A szövetkezés múlt századi formáit társadalmi szükséglet hívta létre: kezdetben a nyers kapitalizmus vadhajtásai miatt szenvedő proletariátus súlyos nyomorának enyhítésére szolgált. Angliában a Rochdale-i takácsok 1843 őszén vetik fel a **szövetkezés** gondolatát. Ugyanott egy maréknyi munkanélküli 1844. október 24-én elhatározza, hogy szerencsétlen, éhező családjuk megmentésére garasaik összeadásával szövetkezeti boltot nyitának, ahol hitelben és beszerzési áron árusítják tagjaiknak a legnélkülözhetetlenebb hétköznapi létszükségleti cikkeket, s ezáltal megvédik a betársulókat a szatócsok uzsorakamatától. Így jött létre a világon az első fogyasztási szövetkezet⁶ Az elsőt újabban követik, végül 1863. augusztus 11-én megalakul a Cooperative Whdesak Society, amely az egybetömörült **fogyasztási szövetkezetek** áruellátására létesült, és majd 1864. március 14-én kezdi meg működését Manchesterben.

b) *A Raiffeisen-féle hitelszövetkezet*

Az első **hitelszövetkezet** Németországban született meg. Schulze-Delitzsch kisipari anyagbeszerző 1849-ben szövetkezeteket kezdett szervezni, és ezek hitelezésének problémáját hitelszövetkezet létesítésével próbálta megoldani. Raiffeisen, elődje nyomdokain haladva, 1862-ben hitelszövetkezetben tömöríti a földművelő kisgazdákat, hogy előnyösen és alacsony kamatra kaphassanak kölcsönt, s így függetlenítsék magukat a nagy bankok uzsoráitól.

c) *Dániai mezőgazdasági értékesítő- és feldolgozó szövetkezetek*

A mezőgazdasági **értékesítő szövetkezetek** szülőföldje Dánia. A tej, tojást és húst értékesítő- és **feldolgozó szövetkezetek** számos formáját hozzák létre az 1870-es években. Egyidejűleg az értékesítő szövetkezetek számos típusa is fejlődésnek indult az említett időszakban: pinceszövetkezetek, zöldség- és gyümölcsfélét értékesítő szövetkezetek stb. Az eddig megemlített — a polgári társadalom talaján megszületett — agrárszövetkezetek lényege nem valami **szövetkezeti rend** megvalósítása (Saint-Simon és Louis Blanc⁷), hanem a kisgazdák versenypozíciójának erősítése a piacim, a tőkés ipari és kereskedelmi vállalatokkal szemben, a kisárutermelő parasztgazdaságok kölcsönös segítségére, közös és szervezett piaci fellépésére alapozva.

Az első világháború végéig Európa-szerte meghonosodtak és kialakultak az egyes államok viszonyainak legmegfelelőbb szövetkezeti típusok. Az első szövetkezeti kezdeményezések közül a fogyasztási szövetkezetek és a hitelszövetkezetek, majd a

⁶ Társadalmi Lexikon. Népszava Könyvkereskedés. Bp. 1928. 589., 598. és 649.; Hegedüs Vilmos: i.m. 17.; Erdei Ferenc: Összegyűjtött művei. Mezőgazdaság és szövetkezet. Akadémiai Kiadó. Bp. 1977. 117. Megjegyzem, hogy a Rochdale-i fogyasztási szövetkezetek alapítási évét 1847-re teszi, és a hitelszövetkezet születési dátuma 1849, illetve 1862 (Annhein). Hangya Naptár. 1944. 48-50.; 1931, 154.

⁷ Új Lexikon. Dante-Pantheon. Bp. 1936. 359. „Szövetkezet: a termelő szövetkezet eredete Franciaország, ahol a kistermelők egyesítése a termelés jövedelmezőségét szolgálta.” Erdei Ferenc: i.m. 118. s 120. „Saint-Simon és Louis Blanc Franciaországban a munka szervezéséről e; méltakodott és nemzeti műhelyek alapítását kezdeményezte 1832-ben.” Kísérletüket szövetkezeti szocializmusnak nevezik.

feldolgozó- és értékesítő szövetkezetek bizonyultak életképesnek. Ez utóbbi formák nemcsak városon, hanem falvakon is meghonosodtak, és a mezőgazdaságban nagy jelentőséggel bíró gazdasági intézményekké fejlődtek.

A fogyasztási szövetkezetek — vagy ahogyan Erdei Ferenc nevezi, a **kereskedelmi formák**⁸ — a legelterjedtebbek; falun a mezőgazdasági jellegű fogyasztási szövetkezetek fejlődtek nagyobb súlyú, szélesebb hatáskörű intézményekké. Európában a következő megoszlás alakult ki e téren: a fogyasztási szövetkezetek többsége Angliában, Németországban, Franciaországban és Belgiumban városi szövetkezet volt, míg Svájcban, Dániában, Bulgáriában, Romániában, Olaszországban és Magyarországon a falusi fogyasztási szövetkezetek alkották a kereskedelmi formák zömét. Az 1920-as évek végén a világon működő fogyasztási szövetkezetek száma 80.000-re becsülhető, mintegy 35 millió taggal. A legfejlettebb fogyasztási szövetkezettel rendelkező országok, a szövetkezetek számának sorrendjében: Jugoszlávia (4200), Románia (3400), Németország (2474), Magyarország (1826), Lengyelország (1800), Dánia (1755), Franciaország (1495), Anglia (1280), Svédország (887), Svájc (580), Finnország (547), Csehszlovákia (448), Norvégia (434) és Hollandia (310).

A hitelszövetkezet, illetve szövetkezeti kölcsönpénztár és népbank ugyancsak népszerű szövetkezési forma. Városon is előfordult, ám itteni jelenléte, a falusi hitelszövetkezetek nagy számához képest elenyésző. Az 1920-as években a világon 95.000 hitelszövetkezetet tartottak számon, amiből mindössze 2000 volt városi, jórészt kisipari hitelszövetkezet. Országokénti elterjedés szempontjából, a hitelszövetkezetek számát véve alapul, a következő sorrend alakult ki: Brit-India (25.000), Németország (22.000), Franciaország (8000), Csehszlovákia, (5500), Románia (3800), Lengyelország (3650), Olaszország (2750), Japán (2600), Ausztria (2100), Norvégia (1500), Belgium (1400), Bulgária (1350), Hollandia (1250), Finnország (1050), Magyarország (1009 [1937-es adatok szerint]).

Az **értékesítő szövetkezetek** fejlődése új formák megjelenéséhez vezetett. A mezőgazdasági termékek forgalmazása ez utóbbiak hatására jelentős növekedést ért el. Egyik értékesítő szövetkezeti forma egyszer **kereskedelmi tevékenységet** folytat, vagy saját cége nevében, vagy ügynökség formájában, mint szövetkezeti árutőzsde (Veiling, aukció). A másik értékesítő szövetkezeti forma **feldolgozó- és értékesítő** szövetkezeti tevékenységet is folytat, mint például a dániai vaj- és vágóhídszövetkezetek, valamint a németországi, hollandiai, finnországi és balti államokbeli tejszövetkezetek. A dániai vajszövetkezetek fejlettségét és elterjedtségét bizonyítja a kiragadott adat, mely szerint 1927-ben a dániai gazdaságok 89,5%-a ebben a formában működött, és az ottani tehénállomány 87%-a ide tartozott.

d) *A szovjet szövetkezetek*

Közel százéves történelmük során a szövetkezetek a formák változatossága mellett jelentős számbeli gyarapodást is elértek. Az első világháború után a **Szovjetunió megjelenésével a szövetkezetek történetében is új szakasz veszi kezdetét**. Nem áll szándékomban bemutatni azt az utat amelyet a marxizmus klasszikusainak elméleti fejtegetéseitől a konkrét gyakorlatba ültetésig megjártak a szovjet kereskedelmi- és termelőszövetkezetek. Néhány jellemzőnek vélt mozzanatot ragadok ki csupán. Az

---

⁸ Erdei Ferenc: i.m. 120-122.

elmélet és gyakorlat egyeztetése nem volt problémamentes. Sztálinnak meg kellett védenie döntéseit, nem csak a polgári ideológusokkal, de saját táborának belső kritikusai-val szemben is: „Néha a kolhoz-mozgalmat szembehelyezik a szövetkezeti mozgalom-mal, nyilván azt vélvén, hogy a kolhozok és szövetkezetek két különböző dolog. Ez persze helytelen. Egyesek egészen odáig mennek, hogy a kolhozokat szembehelyezik Lenin szövetkezeti tervével... A lenini szövetkezeti tervet megvalósítani annyi, mint a parasztságot az értékesítési és beszerzési szövetkezetek színvonaláról a termelőszövetkezetek színvonalára emelni.” Sztálin beismeri, hogy: „...a szövetkezetek tekintetében a szovjet parasztok és a nyugateurópai parasztok között éppen a tulajdonviszonyok és gazdálkodásuk kapitalista fejlettsége tekintetében meglévő eltérés [...] igen nyomatékos”.⁹

Kezdjük az elején. Az 1918. évi szövetkezeti rendelet a szövetkezeteket az egész lakosságot magába foglaló szervezeteknek nyilvánította, és elhatározta, hogy minden területre kiterjedően kétféle szövetkezetet — általános- és munkásszövetkezetet — kell működtetni a Szovjetunióban. Fenti rendelet a szövetkezetek feladatául jelölte meg az egész lakosság létszükségleti cikkekkel való ellátását, a fogyasztási cikkek felvásárlását és bizonyos saját árutermelés megvalósítását. A szövetkezetek elsődleges feladata— a rendelet szerint — a városi lakosság ellátása, a város–falu közötti árucserforgalom megszervezése által. A szovjet állam nyilván a felsőbbrendű osztályt képviselő proletárdiktatúra önkényhatalmi pozíciójából intézi a szövetkezetek vezetését. 1919-ben az összes szövetkezeteket közellátási állami szervnek rendelték alá, és pénzügyi ellátásukról ezután állami forrásból gondoskodtak. Később elrendelik a két korábbi szövetkezet egyesítését egységes, általános szövetkezet formájában, és bevezetik az ingyenes, üzletrész nélküli tagságot. Így a tagsági minőség általános és kötelező lesz, ezt az állapotot 1923-ban formálisan módosítják ugyan, de a lényeg ugyanaz marad.

Az 1930-1935 közötti időszakban nemcsak a mezőgazdaságot kollektivizálták, hanem a magánkereskedelmet is megszüntették. 1936-ban a fogyasztási szövetkezetek tevékenységét kizárólag a falura korlátozták, ezek városi szervezeteit, üzleteit az állami kereskedelem vette át. Láthatjuk, hogy a szövetkezeteket fokozatosan beillesztik a népgazdaság szocialista rendszerébe, állami terv keretében működnek, és fő feladataikat is e tervek szabják meg. Államilag megszabott árak szerint történik a felvásárlás és az elárusítás. A szövetkezetek hálózatát a népgazdasági terv kapcsolja össze az állami iparral és kereskedelemmel. Így a szabadverseny lehetősége megszűnik. Függetlenségről sem beszélhetünk, mert minden helyi szövetkezet magasabb szövetkezet kötelékébe tartozik, ahol az úgynevezett „demokratikus centralizmus” elvei érvényesülnek. Következésképpen a szovjet fogyasztási, felvásárló- és áruértékesítő szövetkezetek eltértek a polgári kereskedelmi szövetkezetek alapelveitől, a tőke jellegéből, amely fokozatosan állami lett; az önkéntességet a kötelező tagsággal váltják fel; a demokráciát a felülről, központból diktált állami kényszerrel korlátozzák, és kizárják a piaci szabadversenyt, amely a termékek minőségi színvonalát emelhetné volna. Az árak mesterséges, az állam által meghatározott rögzítése korlátozta a gazdasági kibontakozást. Mindezek mögött az osztálypolitikai érdek állott, az ipari munkásság elsődleges ellátásának biztosítása, ez a kölcsönösség elvének megszegését is jelentette az élelmiszert termelő parasztsággal szemben.

---

⁹ Erdei Ferenc: i.m. 148.; Hangya Naptár, 1931.154.

A Szovjetunióban az áttérés időszakában a kollektív gazdaságok szervezeti formájaként az **artel**-jellegű termelészövetkezet vált uralkodóvá.¹⁰ Az 1935. évi min-taalapszabály szerint az artel lényege, hogy az egyéni-családi parasztgazdaságok az állami tulajdont képező földön főbb termelési eszközeiket közös szövetkezeti üzemben egyesítik, és a termelést közösen szervezett munkával végzik. A **kommunáktól** eltérően tehát nem egész gazdaságukat vonták össze, hanem továbbra is megmaradt egyéni gazdaságként a háztáji termelés köre, kisebb földterülettel és bizonyos állatállománnyal. Az artel szervezetű kolhozokat a különböző **munkatársulatoktól** (TOZ) pedig az különböztette meg, hogy közös gazdaságot hoztak létre, míg a munkatársulások csak egyes munkafolyamatokat végeztek vagy végeztettek közösen. Az artel típusú közös szövetkezeti üzem legfelsőbb döntéshozó szerve a közgyűlés, amely elnököt és vezetőséget választ. A munkabrigádokban és munkacsoportokban végzett munkateljesít-mények utáni javadalmazást a tagság az elszámolás után kapja meg. Először eleget tettek az állami kötelezettségeknek: kifizették vagy terményben elszámolták a gépi munka, vetőmagvak, vegyszerek, kölcsönök stb.-ért járó költségeket, létrehoztak közös szövet-kezeti alapokat, és a maradékot— a megvalósított munkanapok arányában — természet-ben és pénzben szétosztották a tagok között. Így a kolhoztag munkanapjának értéke a maradvány nagyságától függött, ami nagyon változó. A kolhozparasztot nem érdek-elhette a termelés mennyiségi és minőségi növekedése. Időjárás tényezők és állami igények módosíthatták a feltételeken előre tervszerűsített jövedelmet. Ez a kolhoz minta a második világháború időszakában olyan értelemben változott meg, hogy a szovjet állam „mindent a frontért” jelszó alatt minden szem gabonát elvett a termelőktől.

e) *A kelet-európai országok szovjet típusú szövetkezetei*

A második világháború után a szovjet érdekövezetbe tartozó **kelet-európai országok átvesszik a kialakult kollektív gazdaság-formát**. Egyes országok (mint pl. Bulgária) jelentős arányú földjáradékot fizetnek a termelészövetkezetbe belépő tagnak, bevitt földterülete után. Romániában a termelészövetkezetbe bevitt egyéni tulajdonú földeket társadalmi tulajdonná nyilvánították, s az állam örökös használati jogot biztosított a kollektív gazdaságoknak. Ismerhetjük az áldemokratizmust, az önkéntességnek, a poli-tikai semlegesség elvének, a tagság kölcsönös előnyének megcsúfolását a kollektívek történetéből. A központi irányítás, a tervkötelezettség és a kommunista párt által gyak-orolt központosított, merev vezetés számos káros következményének lehettünk tanúi. Kivételt képeznek a jugoszláviai földművesszövetkezeti formák, amelyek a nyugati polgári társadalom szövetkezetei és a keleti szocialista szövetkezetek közti harmadik utat próbálták járni.¹¹ Jugoszláviában az egyéni mezőgazdasági termelők szabad elhatározás-ból tömörültek az **általános földművesszövetkezetekbe**. A szervezés nem az osztály-harcos politikára épült, ezért kulákok is beléphettek a szövetkezetbe. A tagok bevitték alapvető termelőeszközeiket, de a föld magántulajdona érintetlenül maradt. Az általános földművesszövetkezetek maximálisan koncentrálták a mezőgazdaság termelőerőit. Így az említett szövetkezetek értékesítői és beszerzői szerepkört is betöltötték. A föld-művesszövetkezetek keretében gépállomások is működtek, és ide összpontosították az

¹⁰ Erdei Ferenc: i.m. 185-186. és 198.

¹¹ Erdei Ferenc: i.m. 169-170.

állattenyésztő állomások és termelő egységek vezetését Állategészségügyi szolgálat és agro-propagandaszerv működése is helyet kapott e szövetkezetekben. Ezek a földművesszövetkezetek különféle kooperációkba léptek a parasztgazdaságokkal. A kooperáció igen változatos formáit valósították meg. Legeltejedtebb forma az egyes gépi munkák szerződéses szolgáltatása volt, amit „első típusú termelési kooperáció”-nak, továbbá a komplex megmunkálásra való szerződés, amit „második típusú termelési kooperáció”-nak neveztek. Emellett a jövedelemmegosztásos, betét alapján vagy bérlet formájában kifejtett együttműködést is alkalmazták.

A szocialista országokban szervezett és működtetett kereskedelmi és mezőgazdasági termelőszövetkezetek további ismertetését nem tartom szükségesnek. Bizonyos jellemzőnek vélt mozzanatokot próbáltam kiragadni, amelyek a lényegét sugalmazzák, de nem a teljes fejlődés és változatosság széles skáláját. A tőkés társadalom talaján létrejött szövetkezetek történetét sem vezettem el a mai változásokig, fejlődésük jelenlegi állapotáig. Célom a szövetkezet fogalmának általános és differenciált tisztázása volt nem a jelenség teljességre törekvő bemutatása.

1.4.A szövetkezeti mozgalom úttörői az Osztrák-Magyar Monarchiában

a) Az első próbálkozások: az egyletek

Magyarország, Nyugat-Európához viszonyítva, később lépett a tőkés fejlődés útjára. A kapitalista rendszer kibontakozását fékezte az abszolutizmus: még nem fejlődött ki a nyugati országokéhoz hasonló nagyipar, hiányzott az ipari munkásság és a kisipar a céhek szorításában működött. A falu akkor még a feudalizmus láncaitól próbált szabadulni. A reformkorban Széchenyiék által elindított pezsgés elcsitult. A haladó nemesség az 1848-49-es forradalom leverése után megtorpant, a magyar arisztokrácia nagyrésze a passzív ellenállás taktikáját választotta. Magyarországon nem a nincstelen ipari munkások, a felvilágosult iparosok vagy kisbirtokos szabad gazdák igénylik és kezdeményezik az együttműködést a társulás új formáját hanem a kishivatalnokok. „Az 1863. évi ínséges esztendő arra készítette a Budán és Pesten szolgáló hivatalnokokat, hogy jobb ellátásuk biztosítása érdekében gazdaságilag szervezkedjenek. Megalakítják 1863-ban az ELSŐ PESTBUDAI FOGYASZTÁSI EGYLETET”.¹² A vezetők közönye miatt csak egy évet élt az első magyar fogyasztási szövetkezet.

Erdélyben az első két fogyasztási szövetkezetet szász iparosmesterek alapították, akik élénk összeköttetést tartottak fenn Németországgal. Az iparossegédek ott jártak vándorúton és onnan hozták magukkal a szövetkezés gondolatát. 1866-ban alakult a **Nagydisznódi Fogyasztási Egylet**, 131 taggal. Két év múlva 61.977 forint forgalommal és 3177 forint tiszta nyereséggel zárták a mérleget. A második erdélyi fogyasztási szövetkezetet ugyancsak szászok alapítják 1867-ben, **Nagyszebeni Fogyasztási Egylet** néven. Az első év végén a tagok száma 222, a szövetkezet forgalma 20.462 forint, a tiszta nyereség 865 forint. Ugyancsak 1867-ben alakult meg az **Első Pécsi Consum Egylet**, 1400 taggal. Első évi forgalma 36.638 forint.

---

¹² Hegedüs Vilmos: i.m. 46-47

b) Gróf Károlyi Sándor, a magyar szövetkezeti mozgalom úttörője

Az időrendben következő magyar fogyasztási szövetkezetek szinte két évtizedet késnek. Ennek okát a történész a „különleges magyar viszonyok”-ban látja: „Népünk a társulás iránt általában kevésbé hajlamos, az évszázados keserves tapasztalatok szinte ösztönszerű ellenszenvet váltottak ki belőle minden újítás iránt Ezt a magyar szövetkezeti mozgalom fejlődése is igazolja.”¹³ 1867-ben Magyarországon mindössze 29 szövetkezeti tartottak nyilván.¹⁴ A hazafias érzelmű főúri osztály egy-egy kiváló, felvilágosult demokrata tagja kell hogy magára vállalja az úttörő szerepét olyan, aki felismeri a sajátos magyar viszonyokat és azt, hogy alulról, az évszázados elnyomásban és sötét tudatlanságban élő néptől nagyon kevés kezdeményezés várható. Így a szövetkezetek szervezésének uralkodó jellegzetessége lesz a felülről lefelé irányuló kezdeményezés elve. Nem véletlen, hogy Széchenyi István egyik legbensőbb barátja és legodaadóbb munkatársa, gróf **Károlyi Sándor** lesz a szövetkezeti mozgalom magyar úttörője. Károlyi gróf az 1848-49-es szabadságharcot Klapka tábornok oldalán küzdi végig, majd annak vérbefojtása után, párizsi száműzetése idején társadalmi-politikai előadásokat hallgat. Eközben megismerkedik a nyugati országok szövetkezeti mozgalmával, gyorsan felismeri annak gazdasági erejét és jelentős szociális értékét is. Az 1867-es kiegyezés után hazatér és előbb családi dolgait hozza rendbe. Megtiport hazájában végtelen keserűséggel látja a falusi nép elmaradottságát és kiszolgáltatottságát.¹⁵ Felismeri a magyar arisztokrácia emiatti vétkezetét is „...a vezető osztályok nagyot vétkeznek midőn, csupa közönyösségből és a munkától való irtózás miatt magára hagyják a népet.” — írja a Szövetkezésben.¹⁶ Jól ismerte a magyar iparosokat is, akik nehezen viselik el társukat vezetőnek, hiányzik körükből a fegyelem, az összetartás, az eredmények megbecsülése, de annál több az irigység és széthúzás. A megyei, állami hivatalnokréteg nagy része teljesen közömbös a gazdasági kérdések iránt Lenézi a népet és elzárja előle a felemelkedés útját. Tehát nem csak anyagi, de erkölcsi felemelkedésre is szükség volna. Gróf Károlyi Sándor felismeri, hogy erre a célra legmegfelelőbb formák a szövetkezetek. Elsőrangú munkatársra akadt **György Endre** író, szerkesztő és akadémiai tag személyében, aki a szövetkezeti kérdéskört külföldi tanulmányútjain alaposan megismerte. Neki köszönhető a mi viszonyainknak megfelelő szövetkezetalapítási tervet.¹⁷

Károlyi Sándor több törvényjavaslatot készített jogász barátaival, hogy megfelelő állami-jogi keretet biztosítson a szövetkezeteknek. Az 1875. évi törvény előtt létesült magyar intézmények nem mint kereskedelmi társaságok, hanem mint egyletek működtek. Az 1875. évi kereskedelmi törvény életbe lépése után ezek az egyletek rendszerint felvették cégük megnevezésébe a „mint szövetkezet” toldalékot. 1875 végére 224 szövetkezet alakult, ezek munkások, bányászok, iparosok és tisztviselők fogyasztási szövetkezeteiként működtek.

¹³ Hegedüs Vilmos: i.m. 45.

¹⁴ Csepregi Horváth János: A magyar szövetkezeti intézmény története. Bp. 1926.I.52

¹⁵ Hangya Naptár. 1944. 48-64

¹⁶ Szövetkezés, 1893. jan. 15.

¹⁷ Hegedüs Vilmos: i.m. 56-58

c) *A Gazdakör és Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetének megszületése*

Hiányzott a parasztság kezdeményezése és önszerveződése. Nem csoda, hiszen az egyetlen agrárszervezet, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) kizárólag a nagybirtokos osztály és a dzsentrik érdekeit képviselte.¹⁸ Innen származik a mezőgazdasági hitelügy megszervezésének gondolata is. Ez a szövetkezeti forma nem annyira a parasztság megsegítését tekintette feladatának, inkább az agrárválság sújtotta nagybirtokosok érdekeit szolgálta. Az 1879. évi **székesfehérvári országos mezőgazdasági kongresszus** különbizottságot küld ki ez utóbbi probléma megoldására. Az OMGE 1880-ban szövetségbe vonta össze a megyei és vidéki gazdasági egyesületeket. E szövetség 1881. évi első nagygyűlésén még mindig a mezőgazdasági hitel ügyében tanácskoznak, egyelőre eredménytelenül. Eredményt jelent viszont az, hogy az OMGE szakosztályaként megalakul a **Gazdakör**. Gróf Károlyi Sándor az alapító, aki György Endre közreműködésével megkezdí a szövetkezetek szervezését. Sok küzdelem és munka után, családi összeköttetések felhasználásával, 1886. december 19-én sikerült összehívnia a **Pestmegyei Hitelszövetkezet** alakuló közgyűlését, amely elnöknek a kezdeményezőt, Károlyi Sándort választotta meg. 1877 jún. 8-án alakult meg Mácsa községben az első vidéki hitelszövetkezet, amely a Pestmegyei Hitelszövetkezet első falusi köteleke lett. Ezzel kezdetét vette az országos szervezés és 1894-ben, az alakuló közgyűlésen létrehozták a **Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetét**, amely az egész országra kiterjesztette működését.

d) *Gidófalvy István, az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom kezdeményezője*

Erdély első magyar hitelszövetkezete 1882-ben alakult meg **Marosvásárhelyen**.¹⁹ Nem tudunk róla, hogy közvetlenül budapesti indítatása lett volna a szervezésnek, de bizonyosra vehető, hogy két erdélyi demokratának köze volt az ügyhöz. Az egyik **Gidófalvy István**, akit Károlyi Sándor lelkes hívének tartanak.²⁰ Hidófalvy 1885-ben királyi közjegyzői kinevezést kap Szászrégenbe. A Budapestről hozott szövetkezeti gondolatot papokkal, tanítókkal és földbirtokosokkal osztotta meg abban a 62 faluban, ahol hetente két-három napot töltött. A nyolcvanas évek vége felé *Tegyünk a népért* címen felhívást tett közzé az erdélyi szövetkezeti szervezkedés érdekében. A másik személyiség **Szász Domokos** református püspök, akit Hidófalvy megnyert az ügynek. A püspök és a papság előtt tartott előadásán (Marosvásárhelyen) Hidófalvy kifejtette szövetkezeti eszméit. Később ezt az előadást *Görgényi levél* címen adta ki.

Terjedelmes levelezést folytat az ügy sikere érdekében. 1895-ben Kolozsvárra helyezik át. Rövid idő leforgása alatt öt szövetkezetet alakít a városban és harmincat a vármegyében (a környéken). A Ferenc József Tudományegyetem hallgatói számára pedig **iskolaszövetkezeti alapszabályt** dolgoz ki. A minisztérium azonban válaszra sem érdemesíti a kezdeményezést. Feltehetően a régeni tartózkodása idején végzett tevékenységének is köszönhető, hogy a Maros megyei Mezőpaniton, Szentháromság-Bedén, Mezősámsodon és Gernyeszegen megalakultak az első falusi szövetkezetek. A

¹⁸ Hegedüs Vilmos: i.m. 50.

¹⁹ Fodor László dr.: *Szövetkezeteink történetéből*. Kézirat a székelyudvarhelyi Civitas Alapítványánál. 1994. 4.

²⁰ Hangya Naptár. 1944. 54. és 64.

Háromszék megyei Nagyborosnyón és Berecken 1893-ban jött létre a hitelszövetkezet. 1895-ben Udvarhely megyében Kápolnásfalun, Lövétén, Bögözben, Székelykeresztúron és Siménfalván is beindul a hitelszövetkezetek működése.

e) *Az erdélyi szászok szövetkezeti mozgalmának úttörője*

Az erdélyi szász szövetkezeti mozgalom úttörője dr. **Wolf Károly**, egy segesvári orvos fia, aki Bécsben vegyészeti majd Heidelbergben jogi fakultást végez és húszévesen doktorátussal tér haza. 1874-ben a *Siebenbürgisches Deutsches Tageblatt* szerkesztését veszi át. 1881-ben a nagyszebeni választókerület képviselőjévé választják. 1885-ben a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár igazgatója, 1912-ben főrendiházi tag. 1919-ben lemond minden tisztségéről, csupán Raiffeisen szövetkezeti Szövetségénél dolgozik tovább (sz.1849. – mgh.1929.). Negyvenkét évi szövetkezeti munkája eredménye: 187 szövetkezet 20.798 taggal, 1.286.455 lej üzletrésszel és 7.482.442 lej tartalékalappal.

f) *Az erdélyi románok szövetkezeti mozgalmának kiemelkedő alakja*

Az erdélyi román nép szövetkezeti mozgalmának úttörője **Visarion Roman**, aki a Nagyszeben melletti Rășinari községben tanítóként kezdi pályafutását, itt fogan meg a szőkefalvi (Săuca) fiúban a nép megsegítésének gondolata. 1857-ben a *Telegraful Român* szerkesztőjeként alkalmat nyílik eszméi terjesztésére. 1868-ban megszervezi a **Rășinari-i hitel- és takarékegyesületet**. Küzdelmét kiszélesíti és 1871-ben megalapítja az **Albina bankot**, amely bár nem szövetkezet, azzal a céllal létesült hogy a kialakuló szövetkezeti hálózat pénzügyi központjává erősödjék, s át is veszi a már meglévő **19 hitel- és takarékegyesület** irányítását amelyek alapszabálya szövetkezeti jellegű. Ezeket követik az újabb hitel-, földbérlo-, földosztó és másfajta szövetkezetek.

g) *A Hangya Központ létrejöttének előzményei*

A polgári **fogyasztási szövetkezetek** szórványos megalakulására (az 1875. évi kereskedelmi törvény megjelenéséig) már utaltam az eddigiekben. A vidéki, helyi indíttatású fogyasztási szövetkezetek közül első a **Sonkádi fogyasztási szövetkezet**. 1884-ben alakul 80 taggal.²¹ Ezt követi az 1888-i kereskedelmi miniszteri jelentésben szereplő **Kisgarami kincstári vasgyár munkásainak fogyasztási szövetkezte**.²² A *Szövetkezés* 1892. jún. 15-i száma hírt közöl a **Nyitrai tisztviselők fogyasztási szövetkezetéről**. Külön figyelmet érdemel a Szeben megyei, nevezetesen a **Săliște-i és Lancrăm-i** románok gazdasági gépek beszerzésére alakított szövetkezetei. Példaként ajánlja olvasóinak ezt a két szövetkezetet a *Szövetkezés* 1892. jún. 15-i száma. 1890-ig mindössze 6 vidéki fogyasztási szövetkezet működött. 1890-1900 között 371 fogyasztási szövetkezet alakult. Ez a fellendülés nem csupán az önszegélyezés gondolatának győzelmét jelenti, hanem közrejátszottak a pártpolitikai, nemzetiségi majd később a felekezeti érdekek is. Az alulról jövő kezdeményezésre jó példa a Sárosmegyei Gazdák Fogyasztási Szövetkezetének megalakítása, amely azt bizonyítja, hogy a vezető osztályok nem ismerték eléggé a népet, s éppen ezért leértékelték képességeit. Ez a példa egyedi és nem általános jelenségre derít fényt, éppen ezért a Magyar Gazdaszövetség vezeti — a „különleges magyar viszonyok”-ra való tekintettel — szükségesnek látják az említett szövetkezet „felülről lefelé” történő megszervezését, egy egységes fogyasztási szövetkezeti hálózat mintájára. Az egységes fogyasztási szövetkezeti rendszer megalakításának

²¹ Szövetkezés, 1891. nov. 15. 184.

valódi gazdasági célja az volt, hogy a monopolítke koncentrációs törekvéseinek káros kinövésével, a kartellek túlkapásaival szemben a harcot eredményesen csak a kis fogyasztási szövetkezetek tagjai vásárlóerejének nagyfokú koncentrációjával lehetett felvenni. Az 1895. májusi **III. Országos Gazdakongresszus** értékesítő- és fogyasztási szövetkezetek alapítását sürgeti. E cél megvalósítása érdekében hozza létre Károlyi Sándor a **Magyar Gazdaszövetséget**, hogy a vidéki gazdakörök és szövetkezetek szervezésének hivatott fóruma legyen.

h) A Hangya Szövetkezet megalakulása

1897. ápr. 24-én a szövetkezeti közvélemény ébrentartása és a szövetkezeti gondolat terjesztése érdekében Szövetkezeti Kongresszust hívtak össze. Gróf Károlyi Sándor szónoki beszédében kifejtette azt az elgondolását, miszerint a kongresszus működési körét a hitelszövetkezetekről az értékesítő és fogyasztási szövetkezetek szervezésére is ki kellene hogy terjessze. Károlyi javaslatára a kongresszus választmánya szövetkezeti alapszabály-szerkesztő pályázatot hirdet. Az eredménytelen pályázat után Bernát István kapott megbízást a fogyasztási szövetkezet központ, valamint az ehhez csatlakozó fogyasztási szövetkezetek mintaalapszabályainak kidolgozására. 1897. nov. 29-én a Magyar Gazdaszövetség közgyűlése elfogadta Bernát István alapszabály-tervezetét, és kitűzte a Hangya alakuló közgyűlését, amelyet 1898. jan. 23-án tartottak meg.²³

A **Hangya, a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete** megalakulásakor 64 üzletrészes tagot számlált. Az általuk jegyzett üzletrész 524 részvényegység volt. A 100 koronás névérték üzletrészek jegyzése által 17.000 korona alaptőke gyűlt össze. Károlyi Sándor 330 darab egyéni részvény jegyzésével ezt az összeget 33.000 koronáról 50.000 koronára egészítette ki. Ez képezte a Hangya Központ alaptőkét. A szövetkezet elnökévé Károlyi Sándort választották. Így írta be nevét a haladó szellemű gróf kitörölhetetlenül a magyar szövetkezeti mozgalom történetébe. Károlyi gyakorlati tevékenységében híven követi elgondolását, amely szerint: a szövetkezetek szervezése a hitelszövetkezettel kezdődik, folytatódik a fogyasztásiakkal és ebben a talajban kell meggyökereztetni majd az értékesítő szövetkezeteket. „A termelőt fel kell szabadítani a közvetítők igájából az értékesítésnek.”²⁴

A Hangya kötelékéhez tartozó első falusi fogyasztási szövetkezet a Bors megyei **Brogyánon** létesült. Itt már 1895 óta működött a Károlyi-féle hitelszövetkezet A helyi földbirtokos, a hitelszövetkezet egyik igazgatója és védnöke, özv. Oldenburg Natalia hercegnő úgy akart segíteni a szlovák falu lakóinak, hogy részt vállalt a fogyasztási szövetkezet megalakításában is. Az első három évben a Hangya köteléki szövetkezetei az alábbi fejlődést mutatják:

²³ Szövetkezés, 1897. jún. 5. 15.

²⁴ Hangya Naptár, 1944. 55., 122.

Év	Szövetkezetek száma	Szövetkezetek alaptőkéje (korona)	Tagok (családok) száma	Eladott áruk értéke (korona)
1898	29	280.640	12.540	860.240
1899	70	420.560	18.622	1.740.620
1900	122	727.972	22.533	2.801.226

i) *A Hangya Központ fejlődése*

A Hangya Központ működését a Károlyi család Zöldfa utca (mai Veres Pálné utca) 12. szám alatti házában kezdte meg, a Magyar Gazdaszövetséggel közös helyiségben. Az áruforgalom 1898 június havában indult be. Az első hónapok áruforgalma a következőképpen alakult:

1898 június	227,02 forint
1898 július	226,37 forint
1898 augusztus	78,10 forint
1898 szeptember	1.171,29 forint
1898 október	1.450,90 forint
1898 november	8.459,05 forint
1898 december	127.515,78 forint

Az aránylag kis áruforgalom jövedelméből nem lehetett fedezni a központi igazgatás, a vidéki szervezés valamint a működő szövetkezetek ellenőrzésének költségeit. A földművelésügyi minisztérium által adományozott négyezer forint, valamint a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetétől kapott ezer forint nem fedte a propagandacélok szükségleteit. A tagok hozzájárulása az alapítási költségekhez szintén kevésnek bizonyult. Nyilvánvaló volt hogy az első — 1899. dec. 31-ével záródó — üzleti év veszteséges lesz. Körülbelül hatezer forint hiány jelentkezett. A központi vezetőség tisztában volt azzal, hogy ha veszteséges mérleg kerül nyilvánosságra, ez tág teret nyit a szövetkezet elleni támadásoknak, erősen megrendíti az igen lassan éledő bizalmat, és rendkívül sokat árt az egész mozgalomnak.

Ezekon a nehézségeken ismét Károlyi Sándor segített, amennyiben vállalta, hogy a Hangya Központ első üzletévének veszteségét a saját költségéből fedezi. Így jelent meg a Hangya Központ első mérlege 38 forint 18 fillér „tisztá nyereséggel”. Károlyi a mindegyre tökehiánnyal küszködő Hangyát sokszor átsegíti az indulás nehézségein nagylelkűségével és jó társadalmi meg családi kapcsolatainak igénybevételével. Sikerült megnyernie a Hangya támogatására a Magyar Általános Hitelbank alelnökét, ögróf **Pallavicini Edét**, a kiváló üzleti szakembert. 1902-ben a Hangya Szövetkezet, vezetőinek jó összeköttetéseit kihasználva, váltóhitelt kap a **Pesti Hazai Első Takarékpénztártól** és az **Országos Központi Hitelszövetkezettől**, majd 1903-ban a **Gazdák Biztosító Szövetkezetétől**. A magántőkére gyakorlandó nagyobb vonzóerő érdekében a Hangya Központ 1902. évi közgyűlésén — nem éppen demokratikus — alapszabálymódosítást hajtottak végre. Eszerint a rendes tagok egy darab 100 koronás üzletrészt jegyeznek, és így az üzletrész ötszörös értékéig vállalnak szavatosságot, míg az alapítvány tagjai legalább 1000 koronás üzletrészt jegyeznek, és a szövetkezet adósságaiért csakis a jegyzett üzletrész értékével szavatolnak. Az elosztásnál és az

esetleges felszámolásnál is érvényesül ez a megkülönböztetés az alapítványi üzletrészek javára. Igen élénk tevékenységet fejtett ki Károlyi Mihály gróf a Hangya igazgatóságában. Az ő felhívásának köszönhető, hogy 12 főispán vállalta föl a megyei közigazgatási haóság részéről a szövetkezeti mozgalom támogatását²⁵ Ugyancsak alapítványi üzletrészt jegyeztet Eszterházy Miklós herceg 100.000 korona értékben. Károlyi László gróf szintén 100.000 korona alapítványi üzletrészt fizet be. Ezek az adatok nyilvánvalóan bizonyítják a nyugati és a magyarországi szövetkezetek keletkezésében és fejlődésében mutatkozó különbségeket. A Hangyánál nyomon követhető a nagybirtokos arisztokrácia és a fináncoligarchia segítése. Kiténik az is, hogy az agrár-nagybirtokok egy része — saját osztályérdekeinek megfelelően — inkább áldozatot hoz a kisemberek megsegítésére, ezzel is ellensúlyozni kívánva a szociális nyugtalanságból fakadó nagyobbik bajt.

j) *A Hangya vidéki kirendeltsége; a nagyenyedi kirendeltség jelentősége*

Az erdélyi rész felé történő kibontakozás távlatának biztosítására már 1905-ben felmerült valamilyen **központi szerv** létesítésének gondolata. A vezetőségnek sikerült megegyeznie a **földművelésügyi minisztériummal** a székelyföldi központ ügyében: ne három központ legyen Erdélyben, hanem egy, és ez az egy kapja meg a három részre elosztandó állami szubvenciót. Így a földművelésügyi miniszter az OKH útján évi 14.000 koronát fog folyósítani, ezenkívül beruházási célokra szövetkezetenként ötszáz koronát bocsájt a Hangya rendelkezésére — mint a szövetkezet tulajdonát képező befektetést. Végül azt is kiharcolta a vezetőség, hogy a minisztérium már a folyó évre (1905) is tízezer korona szubvenciót engedélyezzen.²⁶

A Hangya vidéki hálózatának kiépítésében nagy szerepet játszott a **kirendeltségek** létesítése. 1906-ban kezdi meg működését a nagyenyedi, 1908-ban a nagyszombati, 1909-ben a balassagyarmati kirendeltség. A decentralizált áruellátás lényegesen megkönnyítette a körzeti szövetkezetek árubeszerzői tevékenységét. Később, 1913-ban Sepsiszentgyörgyön is létesült áruraktár. 1914-ben megnyílt a nagyváradi tranzitó-raktár is. Az 1906. ápr. 20-i igazgatósági ülésen az ügyvezető igazgató bejelentette a nagyenyedi központ megalakulását, egyszersmind költségvetési tervet is nyújtott be. Eszerint:

— az erdélyi központ fenntartásának évi költsége:	kb. 20.000 korona
— ebből leszámítandó a földművelésügyi miniszter által kiutalt segély:	14.000 korona
— a központot terhelő tényleges költségek:	kb. 6.000 korona
— a 600.000 koronára becsült áruforgalom után kalkulált bruttó „nyereség”:	24.000 korona
— marad tiszta haszon:	18.000 korona

Az ügyvezető igazgató által előterjesztett költségvetési tervet az igazgatóság elfogadta.

Az 1906 december végéig terjedő időre a nagyenyedi központnak:

— tényleges áruforgalma:	744.000 korona
— az elért bruttó nyereség:	37.876 korona

²⁵ Hegedüs Vilmos: i.m. 109-110.

²⁶ Hegedüs Vilmos: i.m. 120-121.

Az 1908. jan. 23-i igazgatósági ülésen az ügyvezető igazgató bemutatja az erdélyi központ 1907. évi mérlegét, amely a berendezések teljes leírása és 8% kamat felszámítása után 52.490 korona tiszta haszonnal zárul (!).

Sajnos, egy disszonáns hang is bevegyül a Hangya Központ erdélyi, kiváltképpen székelyföldi szolgálataihoz fűződő krónikába. Hegedüs Vilmos kutatása hozta felszínre azt az 1911. máj. 9-i keltezésű, a Hangya Központ vezetőségi ülését rögzítő jegyzőkönyvet, amely azt a bejegyzést tartalmazza, miszerint a: „**Hangya csak a kormány kívánóságára ment Erdélybe** és létesített Nagyenyeden központot, hogy a **székely akciót** támogassa, ennél fogva nem méltányos, ha a kormány a támogatást a jövőben megvonja”. A körmondat utolsó két tagmondata a kormány zsarolásáról árulkodik, de a többi rész nem válik a Hangya Központ dicséretére, nem illik a szegény népet felemelő apostoli pátoszhoz. Ennek ellenére azok az erdélyi Hangya-aktivisták, akik a Székelyföldön együttműködtek a Székely Kirendeltség kiküldöttjeivel, elismerésre méltó munkát végeztek, amint az a továbbiakban bemutatott adatokból kiderül. Sőt, maga a Hangya Központ is felvette a kapcsolatot a székelyföldi fogyasztási szervezetek megszervezése érdekében nemcsak a Székely Akció Marosvásárhelyi Kirendeltségével, de a Székely Társasággal és más magyar egyesületekkel is. *A Hangya akciója — Marosvásárhely, ápr. 19.* alcím, és *Szövetkezetek a Székelyföldön* főcím alatt számol be a *Székely-Udvarhely* c. lap 1903. ápr. 26-i számában az említett kezdeményezésekről.

k) *A Hangya Központ az I.C.A. tagja lesz*

A Hangya Központ 1902-ben belépett a londoni székhely International Cooperativ Aliance (Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége) nevű szervezetbe. Károlyi Sándor külföldi összeköttetéseinek köszönhetően a szövetség, amely két évenként más és más országban tartotta kongresszusait, elhatározta, hogy az 1904. évi nemzetközi szövetkezeti kongresszusát Budapesten rendezi meg. A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének VI. kongresszusán (1904. szept. 5-8.) 17 ország 213 szövetkezetének megbízottjai Károlyi Sándort választották elnöknek. A tanácskozásokat megelőző nemzetközi szövetkezeti kiállításon 18 ország vett részt, a magyarországi szövetkezetek részéről 5 központi és 68 vidéki szövetkezet. A kongresszus sajtóvisszhangja serkentő hatással volt a szövetkezeti élet további kibontakozására.

A Hangya Központ fejlődési adatai:

Év	Alaptőke (korona)	Eladott áruk (korona)	Tiszta felesleg (korona)	Központi alkal- mazottak száma	Köteléki szöv. száma
1898	16.000	49.457	—	2	29
1899	30.000	462.838	76	9	70
1900	71.700	1.225.447	?	17	122
1901	85.900	2.036.858	3.717	25	232
1902	95.900	2.908.104	6.030	39	284
1903	126.900	4.703.196	23.822	30	383

Év	Alaptőke (korona)	Eladott árak (korona)	Tiszta felesleg (korona)	Központi alkal- mazottak száma	Köteléki szöv. száma
1905	671.900	7.609.755	53.679	125	577
1906	707.800	9.605.993	74.647	166	676
1907	1.351.100	12.584.852	95.987	193	798
1908	1.363.000	13.692.463	102.180	250	842
1909	1.421.100	16.289.225	117.221	305	907
1910	1.761.000	19.016.418	139.731	316	992
1911	1.953.600	23.807.111	157.364	385	1.093
1912	2.125.600	28.023.127	?	458	1.195
1913	2.206.700	30.318.936	194.090	512	1.251
1914	2.486.700	30.318.913	230.343	587	1.278

Tudnunk kell, hogy a Hangya Központ nem fogta át az ország egész területét.

l) A Keresztény Szövetkezetek Központja és a kötéleken kívül maradt szövetkezetek

A Hangya versenytársává nőtt a Keresztény Szövetkezetek Központja, amely főleg a dunántúli vármegyékben hódított teret, ugyanott a Hangya fejlődése stagnált.²⁷ A Hangya megalakulásával körülbelül egyidőben egy másik fogyasztási szövetkezeti mozgalom is beindult. A **Zichy**-féle katolikus néppárt úgynevezett **keresztény fogyasztási szövetkezetek** alapítását kezdte meg 1898-ban, hogy ezek által is fölerősítse a klérikus, illetve a katolikus nagybirtokosok befolyását a parasztságra, ezúton biztosítva a politikai tömegbázist pártprogramjuk megvalósításához. Főleg a Dunántúl falvaiban keletkeztek ilyen szövetkezetek a néppárti földbirtokosok és a katolikus papság támogatásával, és 1899 februárjában központjuk is megalakult. 1904-ben kétszáz keresztény szövetkezet működött, 1914-ben pedig kétszázötvenkilenc szövetkezet, 34.115 taggal. 1917-ben a Keresztény Szövetkezetek Központja beolvadt a Hangyába.²⁸

Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy Magyarországon léteztek kötéleken kívül maradt, központi irányítás és támogatás nélkül működő fogyasztási szövetkezetek. 1913-ban a kötéleken kívüli fogyasztási szövetkezetek száma 571. Ehhez hozzászámíthatjuk a szászok 60 darab Raiffeisen-rendszer fogyasztási szövetkezetét is. Igen jelentős ez a szám, ha az 1251, a Hangya Központhoz, és a 358, a Keresztény Központhoz tartozó szövetkezetek létszámához viszonyítjuk. Bizonyosság arra, hogy népünk megérett az alulról jövő kezdeményezésre, a szövetkezés gondolatára, az általa létesített formák minden támogatás nélkül, önerőből fejlődtek, és ragaszkodtak is önállóságukhoz, míg erre gazdasági lehetőségük volt

Az 1914-ben működő szövetkezetekre vonatkozó adatok:

²⁷ Hegedüs Vilmos: i.m. 171.

²⁸ Gyimesi Sándor: *A parasztság és a szövetkezeti mozgalom. Parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914.* Akadémiai Kiadó. Bp. 1965. Tanulmányok III. 631.

Szövetkezetek száma	Tagok száma	Az üzletrészek névértéke (kikerekítve) korona	Elárúsított cikkek értéke (kikerekítve) korona
Önállóan működő fogy. szöv.: 328	130.826	5.729.000	46.043.000
Hangya kötelékében: 1249	190.371	5.263.000	51.097.000
Keresztény. Közp. kötelékében: 219	34.115	884.000	8.371.000
Országos Közp. Hitel-szöv. kötelékében: 1	29	76.000	3.285.000
Raiffeisen kötelékében: 59	4.126	134.000	1.498.000

(Megjegyzés: a Statisztikai Hivatal évkönyveinek adatai nem mindenben egyeznek az illető központok hivatalos adataival).

1.5. A szövetkezeti mozgalom úttörője Romániában

A szövetkezés erejét jól ismerte a Román Fejedelemségek jobbágysorban sínylődő népe, az **Obșteea Sătească** (Faluközösség) földbérlo és földosztó parasztsága próbálta védeni közösen birtokolt értékeit az idegenből bevándorolt uzorások — sok helyen a bojárok — kíméletlen bánásmódja, kizsákmányolása ellen. Az Egyesülés (Muntenia és Moldva) utáni **1864-es Cuza-féle agrártörvény** földhöz juttatta ugyan a felszabadult jobbágyokat, de földet nem biztosított. Viszont a törvényhozói előrelátás megtiltotta a föld leterhelését, elidegenítését. Kölcsönt csak a jövő termésk terhére lehetett felvenni, de ez sem mentette meg a népet az uzorások karmaitól, kamataitól. A **Bolgrádi Telepesek** nyugati mintájú, szövetkezeti jellegű közössége nyitotta meg az utat a jövőbeni fejlődés irányába. Ők együttesen, **az egész közösség** vállalt felelősséget az egyesek által felvett kölcsönért, amit csak gazdasági beruházásra lehetett felhasználni. Az 1867-es fejedelmi leirat ezt az újszerű átalakulást hagyta jóvá. Ezt követte **Urziceni** és **Huduci** községek **népbankja** (Banca Poporală). 1903-ban született meg az **első rendszeres szövetkezeti törvény, a népbankok törvénye**. Itt kell megemlítenünk az akkori kulturminiszter, **Spiru Haret** nevét, aki 1878 óta töltötte be tisztségét. Ő fedezte fel és védte meg az olténiai falu nagy szövetkezeti és népoktatási apostolát, **Gheorghe Dumitrescu-Bumbești**-t. A fáradhatatlan és csupa kezdeményezés igazgató-tanító a gyermekek oktatása mellett az ifjak és felnőttek oktatását-nevelését is magára vállalta a Népházban, megszervezte a népperselyt, a népbankot. A szövetkezet ellenségei, az uzorások és bojárok néplázítással vádolják, és feljelentést küldenek a miniszterhez, aki szigorú kivizsgálást rendel el. Spiru Haret maga is falusi iskola katedrájáról emelkedett a miniszteri székbe, így azonnal átlátott a szitán és megfelelően értékelte az „eláztatott vádlott” helyzetét. „Munkaérdem”-kitüntetés és tanfelügyelői kinevezést adott a meghurcolt igazgatónak, és elrendelte, hogy **minden faluban iskolát meg szövetkezetet**

alapítsanak. Gheorghe Dumitrescu most, mint újonnan kinevezett tanfelügyelő, miniszteri parancsra végzi azt, amit népe iránti odaadásból és szeretetből indított el. A Szövetkezetek Nemzeti Hivatalának igazgatójaként, 78 évesen bölcs tanácsaival láthatta el a szövetkezetalapítókat.²⁹ Spiru Haret 1908-ban kiadja a tanítósághoz intézett, híres körlevelét, amelyben felszólítja az érintetteket, hogy terjesszék a szövetkezeti gondolatot és vegyenek részt a szövetkezetek munkájában. Ennek az indíttatásnak köszönhetően 1912-ben, Spiru Haret halálakor Romániában 2862 hitelszövetkezet, 294 fogyasztási szövetkezet, 110 termelőszövetkezet, 143 erdőkitermelő szövetkezet, 389 földbérleti szövetkezet és 15 földvásárló szövetkezet működött. Összesen 3813 szövetkezet 647.388 tagja tanúsította, hogy az elhintett szövetkezeti mag termőtalajra talált.

Az 1943. évi közgyűlés számadatainak tükrében: a Szövetkezetek Nemzeti Intézete (Institutul Național al Cooperăției) tagszövetkezeteinek száma 5234, üzletrésztőkéje pedig 265 millió lej; elmondhatjuk, hogy a román szövetkezeti mozgalom erőteljesen fejlődött. A SZNI 1941-42-ben 2 milliárd 907 millió lej értékben forgalmazott mezőgazdasági gépeket és eszközöket, 1940-42-ben 182 vagon gyümölcsöt és 28 vagon szárított zöldséget dobott piacra (összesen 146 millió lej értékben), és 400 millió lejt fordított építkezésre.

---

²⁹ Hangya Naptár, 1940. 75-76.